

munka során különböző származású bevándorlók (latin-amerikai, arab, török, orosz, indiai és kelet-ázsiai) élet- és migrációtörténeteinek elemzését végezte el, és tanulmányukban a jelentésteli tárgyakon keresztül a migráció- és a tárgykultúra-kutatás összekötésének több általános elméleti kérdését és fogalmát (pl. transznacionalizmus, hibriditás, otthon, határtárgy, autenticitás) is felvetik. A tanulmány továbbá említést tesz a kapcsolódó múzeumi kiállításokról és programokról, illetve rámutat a kutatás anyagának további múzeumi és azon kívüli felhasználási lehetőségeire is.

A tanulmánykötet írásai a tágan értelmezett migrációs folyamatok történeti és jelenkori példáit, azok következményeit mutatják be különböző kutatói olvasatokon keresztül. Mindezek együttesen arra mutatnak rá, hogy e sokrétű jelenség megértéséhez interdiszciplináris, a néprajztudomány és az antropológia eredményeit felhasználó megközelítés szükséges. Ehhez is nyújthat fogódzót ez a jól megszerkesztett kötet, amely a ma oly aktuális migrációs diszkurzust egy (elengedhetetlenül szükséges) tudományos nézőpontból közelíti meg.

Nagy Ákos

Aki tudja, vigye!

Gagy József: Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2018. 280 old.

Alig néhány éve, a Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron mutatták be Gagyi József *Ha akartam, fűtyöltem, ha akartam, dúdolászgattam* című kötetét (Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely 2012), mely a társadalomkutató szerző számára igencsak kedves, s több tanulmányban, cikkben is feltűnő „beszélőemberrel”, a jobbágyfalvi kulcsadatközlővel, Balogh Pállal rögzített beszélgetéseket foglalt magába. Gagyi József az olvasókat egy újabb, szorosan ide kapcsolódó kiadvánnyal is meglepte nemrég, a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadó gondozásában 2018-ban megjelent ugyanis az említett beszélgetés-kötet második fejezetének egy sokkal mélyebb kifejtése, átfogóbb változata, *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom* címmel.

Mindjárt az előszóban egy feltételezést, hipotézist vázol fel a szerző. Állítása szerint konkrét társadalmakban, társadalomtörténeti helyzetekben a lopásnak létezik, egy dokumentálható, kutatható „olyan fajtája, amelyet nem tartanak bűnnek, nem tiltanak, hanem megengednek az emberi közösségek,

és amelynek nem társadalomromboló, hanem közösségépítő hatása van”. Gagyi József arra a kérdésre keresi a választ, hogy azok az egyének, akik a diktatúra éveiben a kollektív gazdaságból loptak, miért maradhattak „erkölcsösök” és „tiszták”. Ugyanakkor miért vált általánosan, egységesen rendszerjellemzővé és társadalmi szinten is egyik elterjedt, meghatározó gazdasági-társadalmi viselkedéssé a kollektív gazdaságokban vagy általánosan, a szocializmus falusi és városi társadalmi-gazdasági szerkezetében a lopás? Kilenc nagyobb egységben (fejezetben) fejti ki véleményét minderről, s a vallomásokban egy korszak, a 20. század hatvanas éveinek drámaisága jelenítődik/jelenik meg. A lopásnak mint bűnnek a változó természetéről és változó társadalmi feltételeiről, megítéléséről olvashatunk.

Olyan kötetet vehet kézbe az olvasó, melyből nemcsak az adatközlő Pali bácsi arcéle, hanem a kutató s a kettejük közötti viszony, szoros kapcsolat is kirajzolódik. „[L]eginkább annak a kulcsadatközlőnek a bőrébe próbálok bebújni, a szemével próbálok

látni, akihez legközelebb kerülhettem, akivel hosszú beszélgetésekben kölcsönös megértéseket alakíthattunk ki. Annak a legnagyobb részét, amit ebből a világból képes voltam érzékelni, megragadni, vagyis tudásom javát Pali bácsinak köszönhetem.” – írja egy helyen a szerző, majd néhány bekezdéssel odébb így folytatja: „haláláig követtem, mellette voltam [...], lehetséges [...], hogy a veszteség jól kivehető nyomot hagy írásomon [...]. Ezt vállalom.” Szép példája mindez annak, amikor a szerző az olvasóval látni és láttatni kívánja magát mint emberkutatót, s mint kutató embert. Megjegyzem ugyanakkor, hogy bár a szerző által a kötetben kifejtett gondolatok, elemzések jórészt valóban a Balogh Páltól hallottakra, rögzítettkre, s egy olyan közel másfél évtizedes Nyárad menti, Csikfalva községbeli (Csikfalva, Jobbágyfalva, Nyárádszentmárton, Vadad, Búzaháza) kutatás (rész)eredményeire épülnek, melynek Pali bácsi a kulcsadatközlője volt, Gagyai József helyenként más személyeket is megszólaltat a kiadvány lapjain, úgymint a sárpataki Nagy Zsuzsannát vagy a szintén jobbágyfalvi Sztrátya Domokost, akinek életútjáról tavaly jelent meg kiváló összegző életútmonográfia (Gagyai József: *Régi ember új világban*. L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság, Bp.–Kvár 2019). Valamennyien egy átmeneti korszak átmeneti emberei, akiknek az életében az emlékezés, a múlt felidézése és a történetmondás egyfajta identitáskonstruáló gyakorlat is. Gagyai a községi levéltárakban rendelkezésre álló anyagokból, az országos statisztikákból és egyéb történeti anyagokból is beépített kötetébe, melyekből kirajzolódik az adminisztráció és a helyi társadalom viszonya, a gazdálkodás államilag megszabott kerete, ilyen módon pedig az említett adatközlők közlései is árnyaltabbá, értelmezhetőbbé, a szerző fejtegetései érthetőbbé válnak. Gagyai József úgy bírja szóra adatközlőit és forrásait, ahogyan azt csak kevesen képesek a társadalomtudósok közül. Sorok között (is) olvas, elejtett, jelentéktelennek tűnő szavakra is figyel, sőt sok esetben egész nagy egységeket szán könyvében e szavak értelmének kibontására.

A kötet egy másik erősségét abban látom, hogy Gagyai József a gyűjtési helyzeteket, a módszertani

buktatókat is részletesen felvázolja az olvasónak, mintegy az olvasót is behelyezi az általa megélt szituációkba („minden beszélgetés újabb és újabb módszertani buktatókat is jelentett” – írja egy helyen), így megérthetjük például, hogy miért kell esetenként abbahagyni a strukturált interjúzást s áttérni a félig strukturált és strukturálatlan interjúzás egyfajta keverékére, amit a szerző nemes egyszerűséggel „beszélgetés”-nek nevez.

Gagyai József a *Bevezető*ben a mitikus múltból indítja történetét: a görög–római mitológiából ismert lopástörténetekben a határt megbontó, újrászervező, társadalomkonstruáló lopások első példáját véli felfedezni, s ezt állítja egyfajta párhuzamba az általa vizsgált Románia 20. századának ötvenes-hatvanas éveivel, az erőltetett iparosítás és a mezőgazdaság, falusi társadalom gyors és erőszakos átalakításának (a kollektivizálás) időszakával. Célja voltaképpen egy „realista” etnográfiai bemutatás, egy olyan változásvizsgálat elvégzése (időbeliség-történetiség), melyben társadalmi kapcsolathálók tárulnak fel, a falusi életformákhoz és munkaerőkölcshöz való új viszony s a lopás új formája ragadható meg. Egy társadalomtörténeti folyamatokba ágyazható életmód-, viselkedés-, értékváltozást kíván leírni, mely ugyanakkor a század nagy jelentőségű társadalmi átalakulásának, az ún. paraszttalanításnak a megértéséhez is fontos adalék (lehet). A folyamat legsajátosabb vonásának a föld tulajdonának megváltozását, a szocialista centralizációt és a helyi autonómia/autonómiák felszámolását tartja, amelyek a föld vonzásában élő vidéki társadalom viselkedésének, életmódjának, értékrendjének, közösségi moráljának a változását is törvényszerűen maguk után vonták. Az emberek a pártbürokrácia kisebb-nagyobb kudarcait kihasználva (például lopások útján) játszották ki a mindennapokban a politikai rezsimet. Az olvasó számára tehát már e bevezető sorok előrevetítik: Gagyai József (nagyon helyesen) nem elégszik meg a korábbi értelmezésekkel, a lopásnak mint csupán alkalmazkodó, rejtett avagy néma ellenállásnak a meghatározásával. Továbbmegy, mélyebbre ás, s azt mondja, a lopásnak a kollektív gazdaságban volt egy legitimáló, szakrális alapeleme is, sőt „rituális

lopásokról”, „eredeti szerzésről”, a mindennapi és „szakrális rend” visszaállításáról beszél, a következő fejezetekben pedig ezekről értekezik, állításait érzékeltes példákkal támasztja alá, érvel, újabb kérdéseket tesz fel, amelyekre újabb válaszokat keres.

Az I. fejezetben (*Három történet lopásról*) Gagy József bemutatja kiindulópontját, a jobbágyfalvi adatközlő, Pali bácsi három történetét, középpontba állítva azt a kijelentést, miszerint a lopást a kollektívben megtanulták, mert „rá voltak kényszerítve”, s elkülönít két lehetséges lopásformát („amennyit gép elbí”, „amennyit egy ember elbí”) is. Ezekből kitűnik, hogy közösség, kooperáció, egymásra figyelem, szolidaritás esetenként nem a lopás ellen, hanem a lopásért formálódik. A történetek kontextusának megértéséhez pedig néhány fontos információt is megtudunk az adatközlőről: Pali bácsi „beszélőember”, azaz specialista. Többször beszélt temetésen, torban, betöltötte lakodalmi gazda szerepét, megszólalt más ünnepi vagy hétköznapi, formális és informális alkalmakkor, gyűléseken, találkozókon. Mint „beszélőember” tisztségeket vállalt, közérdekű feladatokat oldott meg. Olyan életet élt, és úgy viselkedett, hogy hitele volt szavának, rajta keresztül a közösség jobbik fele nyilatkozott meg szavakban, cselekedetekben, rituális tevékenységekben.

A következő, II. fejezetben (*Kollektívizálás vége, kollektívek megszervezése. A Maros Magyar Autonóm Tartomány esete*) a történeti átalakulás néhány, a Székelyföldre korlátozódó mozzanatát, a romániai kollektívizálás befejezésének jelenségeit és annak néhány közvetlen következményét vizsgálja a szerző. Itt jegyezném meg, hogy bár a román Dumitru Șandrunak egy 2005-ben publikált írására hivatkozva a kollektívizálás történetének három fejezetét különíti el, a minden esetben problematikus – korszakolás kapcsán (főként) Székelyföld esetében lehetne vitatkozni. László Márton, doktori értekezésében (2013) például négy, jól elkülöníthető időszakról is beszél, de más szakmunkákban is találunk erre vonatkozóan elgondolkodtató, egyéb korszakolási próbálkozásokat. Egyetértek viszont a szerző azon véleményével, miszerint a kollektív gazdaságok megalakítása kapkodva, megdöglően történt, s a kollektívizálás

után sorozatban következő élelmiszerválságok, az 1963-as „tejkrisis” vagy a „gabonakrisis” csak néhány volt a sok-sok felmerülő gond, előre nem látott következmény közül. Ezek egyúttal meg is mutatták, hogy a probléma a folyamatba időközben beépült torzulásokkal, hazugságokkal, abszurdításokkal volt, illetve hogy a vidéki környezetben miként állandósult az állam és az egyének konfrontációja. A lopásokról megfogalmazott kulcsmondat („rá voltak utalva”) egyaránt vonatkozott a hiánygazdaság szülte éhezés fenyegetésére és a társadalmi igazodás kialakította kényszerre. Ide kívánczik Lucian Boia megállapítása, melyet *A román kommunizmus különös története (és szerencsétlen következményei)* című művében fogalmaz meg, s mely fölött a szerzőnek is érdemes lenne a következőkben (a „ki lop kitől” kérdés mentén), kutató-értelmező munkáját folytatva hosszabban elidőzni: „A kommunizmus legfőbb elfoglaltsága a túlélés lett” (47.) – azaz egy (másik/adott) nézőpontból nézve nemcsak az emberek játszottak a túlélésre, hanem a kommunizmus is, s ezért egyre több mindent megvont, ellopott, eltulajdonított, kisajátított, elkobzott stb. az emberektől, ami járt volna nekik. E folyamatok (az emberek, illetve az állam rendszeressé váló „lopásai”) egymással párhuzamosan, egymásra épülve, egymásra válaszolva, egymást erősítve (majd egymást kioltva) zajlottak, hiszen – Lucian Boia ide vágó gondolatai közül még csak egy hadd álljon itt – „seholy sem egyszerűbb és vonzóbb lopni, mint a kommunizmusban” (92.).

Gagy József a történelmi kontextus felvázolását követően a III. fejezetben (*Lopás: kooperáció*) a kulturális kontextus vizsgálatára koncentrálna, a lopást mint kooperációs formát értelmezi, melyről „mint fontos társadalmi viselkedésről kutatóként keveset tudunk”. Amellett érvel, hogy a modernizáció adott feltételei és folyamatai közepette maga a lopás is lehet társadalmi kapcsolatokat konstruáló gyakorlat, kooperációs forma. A szerző nemcsak az adatközlő, de az adatközlések felé is kiváló érzékenységgel közelít, a beszámoló egyes elemeit rá jellemző módon szemléletesen értelmezi. A sorban állás például „a diktatórikus államnak való alárendeltséget, kiszolgáltatottságot igencsak valóságosan mutató

»társadalmi alakzat«”. Pali bácsi történetén keresztül pedig feltárulnak a lopás kulturális gyakorlatának modelljei is.

A IV. fejezetben (*Lopásdinamika: kezdődött, kiterjedt, folytatódott?*) „a lopás a kollektívvel kezdődött” kijelentés érvényességét járja körül: valóban a kollektív megalakulásától számítható, hogy a szocialista falu embereinek az erkölce gyorsan és véglegesen megváltozott, s hirtelen „mindenki lopni kezdett”? S hogy a szerző valamennyi főbb megállapítását, következtetését egy recenzió keretébe ne szorítsuk bele, csak jelzem, a kérdésre adott választ az érdeklődő olvasók bőven kifejtve meglelhetik a 109–146. oldalon, a továbbiakban pedig csak vázlatosan jelzem a következő fejezetek tartalmát.

Az V. fejezetben (*A szocialista tulajdon*) a társadalmi átalakulás általános kereteként a modernizációt jelöli meg, és ebben a folyamatban keresi a lopáshoz való viszony új társadalmi jelentéseit, kitérve a szocialista tulajdon közgazdasági felfogására. A VI. („*Nem vett, inkább vitt.*” *Az ideális*) és VII. (*Rituális lopás. A „töröbúzaszedő kosár” és a „zöld hátizsák” törvényei*) fejezetekben a szerző a lopásnak tagadhatatlanul pozitív társadalmi szerepet betöltő formájáról, a szakralitást is hordozó rituális lopásról készíti áttekintést, míg az ezt követő VIII. (*Reciprocitási kérdések*) fejezetben a lopást a társadalmi, társadalomszervező kooperáció egyik formájának, a reciprocitásnak a szempontjából vizsgálja meg, végül pedig (IX. fejezet. *Lopás–parasztalanítás. Avagy: loptak, és közben megszűntek parasztnak lenni*) a legátfogóbb történelmi fogalmi keret, a paraszttalanítás lehetséges értelmezéseiről szól.

Gagy József haszonnal építi be munkájába a legkülönfélébb nemzetközi szociográfiai, szociológiai, antropológiai, történelmi és néprajzi munkákat, mint például Henri Mendras francia vidékszociológus elméleti paraszttársadalom-modelljét, mely szerint a parasztság mint társadalom és életforma valóban felszámolódott, megszűnt. Marcel Mauss ajándékcsereéről írott tanulmányát felhasználva a lopást mint ajándékozási csererendszer részét írja le, amely a diktatúra éveiben nem egyszerreplős, és nem is teljes titokban történik. Használja továbbá

Henri Mendras „útóparaszti” fogalmát, és egyebeket, másokat is hivatkoz, de mintha a hazai (szak) irodalmat kissé mellőzné. Csupán néhány, a téma szempontjából reprezentatív név tűnik fel a hivatkozásokban (Kotics József, Szabó Á. Töhötöm, Dorin Dobrinicu, Polányi Károly, Tárkány-Szücs Ernő stb.). Hiányolom viszont a diktatúra éveire datálható lopások hazai kutatástörténetének áttekintését. Nagy Olga tanulmányai közül például csupán a havadi terepkutatások alapján írt kötet kerül hivatkozásra, míg a téma szempontjából igencsak fontos, *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák* című 1989-es kötet nem (lásd például az e kötetben a 259–261. oldalakon megfogalmazottakat a tolvajlásról). Nagy Olga egyébként az 1950-es évektől kezdődően több szociográfiai tanulmányában és riportjaiban is elsők között irányította a figyelmet a kollektívekből való lopás kutatásának fontossága, a jelenség kutathatóságának lehetőségei felé. A Gagy József által vázolt hipotézis felállítására, bizonyítására, bővebb kifejtésre azonban a korabeli cenzúra és politikai nyomás miatt sem lehetett/sem volt lehetősége. Gagy József aktív kutatóként élhette meg a „rendszer váltást” követő átmeneti időszakot, a földek visszaszolgáltatásának idejét, a „deszakralizálódott jelent”, mely a lopásról szóló kötetnek is újabb perspektívákat kínál.

A kommunizmus története még nagymértékben támaszkodik az azt megelőző emberek emlékére, illetve azokéra is, akik elbeszélésből ismerték meg. Gagy József a közelmúltról értekezik, s bár a kollektívbeli lopásról közvetlen, részvétellel nyert tapasztalatai nincsenek, a korszakról romániai magyarként saját tapasztalatokkal bír, s terepismeretre élpülő társadalomértés is rendelkezésére áll. A szerző tudatosan törekszik objektivitásra, „józanságra”, de felrható-e a helyenként mégis kiérezhető értékítélet, rendszerkritika, nosztalgia? Egy olyan recenzens részéről, aki a posztkommunista állam szülőtte, aligha!

Gagy József könyve választékos nyelvezete, olvasmányossága miatt is bizony számíthat nemcsak a társadalomkutatók, hanem a szélesebb olvasóközönség figyelmére. A szövegbeli előre- és visszautalások, illetve a kérdések sokasága ugyan nehezíti a

gondolatmenet követését, de egyúttal a vívódó kutató embert is kirajzolja elénk, aki a kötet írása közben sokszor elidőz, elgondolkodik valami fölött. Azt is fontos megjegyezni, s ezt Gagyí József több helyen is kifejti, hogy a kutatás e kötettel még nem zárult le. „Az egyes alfejezeteket a továbbiakban bővitem, de újabb fejezeteket is tervezek. A Pali bácsival készített (esetenként le sem írt) beszélgetések feldolgozása, átfogóbb szakirodalmi tájékozódás, újabb szempontok

keresése és a részletek, a sokféle elvezető részletek kidolgozása következne.” Mindehhez egészséget, időt, kitartást kívánunk a szerzőnek. A beígért folytatásig pedig a fentiekben bemutatott könyvet mindenkinek ajánlom elolvasásra. Könyvesboltok polcain, online könyvárúházak keresőjében rátalálnak. Aki tudja, vigye! Ez utóbbi nem lopásra való buzdítás!

Nagy Zsolt

Ökofalvak Magyarországon

Farkas Judit: Leválni a köldökzsinórról. Ökofalvak Magyarországon.

L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Bp. – Pécs 2017. 197. old.

Leválni a köldökzsinórról annyit jelent, mint leválni és függetlenedni az embert anyagi függésben tartó rendszerektől. Mint ahogy Farkas Judit legújabb könyvéből megtudjuk, ez nem jelent teljes önállóodást, ezek a törekvések inkább a természethez fűződő kapcsolatok újrafonását, megerősítését kívánják elérni, amely egyúttal az ember-ember kapcsolatok régi-új fundamentumának lerakását is szolgálja.

Farkas Judit ennek a több oldalról vizsgálható, modern társadalmi jelenségnek a recens aspektusát vizsgálja: az ökofalvakba költözők életét, közösségszerveződését és az elvonulás jelensége mögött húzódó különféle társadalmi, spirituális motivációkat. A szerző Magyarországon egyedülálló módon mindezt antropológiai nézőpontból vizsgálja, kutatásait egy évtizede folytatja, a Krisna-völgyet ugyanakkor vallásantropológiai kutatásai révén régebből is ismeri. Eddigi, a témában jegyzett írásainak egy részét gyűjti össze a 2017-ben megjelent kötet.

Az első fejezet az ökofalvak létrejöttének történeti és társadalmi hátterét mutatja be. Ebből többek között azt a meglepően hosszú előtörténetet is megismerhetjük, ami az ökofalvak kialakulásig elvezetett, valamint azokat a kutatásokat és elvi kereteket,

amelyek a jelenség értelmezését kísérelték meg hazai és nemzetközi téren egyaránt. A szerző ezt követően a hazai ökofalvak egyik lényegi kérdését, a függés-függetlenség viszonyrendszerét járja körül. A kiköltözők ugyan a függetlenségért szállnak síkra, mégsem elszigetelődésre vágyanak, sokkal inkább egy harmonikusabb viszonyrendszer kialakítására. A függést csak a természet-ember relációban tekintik elfogadhatónak. Nagyon érdekes a spiritualitásról szóló fejezet, ami több tanulsággal is szolgál. Az ökofalvak sokféle ideológiával, hitbéli elköteleződéssel rendelkező emberek „gyűjtőhelyei”. Mégis, a maguk között „legsikeresebbnek” tartott, a közösségszerveződésben élen járó közösségek vallási szempontból homogénnek tekinthetők (katolikus, krisna-tudatú). Úgy tűnik, hogy a hit összekötő erejét nem helyettesíthetik más formális vagy informális rendezőelvek. Ehhez kapcsolódik a természethittel kapcsolatos fejezet is. Ez arra világít rá, hogy az ökofalvak lakóinak spiritualitásában több közös elem is van, vallástól függetlenül. A helyekhez, növényekhez, állatokhoz fűződő kapcsolatok egyfajta természethit formájában lépten-nyomon felbukkannak. A Krisna-völgy természetfelfogásról szóló fejezetben mélyebben és részletesebben is megismerhetjük egy